

1.01
Prejeto 28. 3. 2011

UDK 323(497.4)"1941/1945"

Bojan Godeša*

Oblikovanje vojne strategije med političnimi dejavniki po okupaciji Slovenije in njihova (ne)pripravljenost za skupen nastop

IZVLEČEK

Avtor v prispevku obravnava oblikovanje medvojne strategije med političnimi dejavniki po okupaciji in razkosanju slovenskega ozemlja ter njihovo nepripravljenost za skupen nastop. Po 22. juniju 1941 so bile vse slovenske politične skupine postavljene pred nove izzive in prisiljene k (pre)oblikovanju svoje strategije. Prišlo je do novega vzpostavljanja političnih razmerij, pri čemer sta se postopoma izoblikovala dva pogleda, od katerih je eden zagovarjal pasivnost (vodstva predvojnih legalnih strank), medtem ko je drugi vzpodbujal k aktivni drži (različne heterogene opozicijske skupine) ter je menil, da se mora predvojna strankarska elita umakniti iz političnega življenja. V razmerah po okupaciji so se najbolj znašli slovenski komunisti s svojo strategijo, ki je temeljila na oboroženem odporu proti okupatorju, ter postali zmagovalci začetnega pozicioniranja sil. Začetni preskok iz maloštevilne ilegalne stranke v množično odporniško gibanje organizirano v Osvobodilni fronti, je predstavljal pomemben korak k povojnemu prevzemu oblasti, čeprav se je njegova strategija izoblikovala postopoma.

Ključne besede: okupacija, Komunistična partija Slovenije, politične stranke, demokracija, ideologija

THE FORMATION OF THE WARTIME STRATEGY AMONG THE POLITICAL ACTORS AFTER THE OCCUPATION OF SLOVENIA AND THEIR (UN)READINESS FOR JOINT ACTION

ABSTRACT

In the following contribution the author focuses on the formation of the wartime strategy among the political actors after the occupation and division of the Slovenian territory as well as their reluctance to agree on a joint action. After 22 June 1941 all Slovenian political groups had to face new challenges and were forced to (re)form their strategies. New political relations were established, and two views gradually formed. One of these argued for passivity (the leaderships of the pre-war legal parties), while the other encouraged an active attitude (various heterogeneous opposition groups), believing that the pre-war party elite should retreat from the political life. In the situation arising after the occupation, the Slovenian communists were the most resourceful

* **Dr., docent, znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: bojan.godesa@inz.si**

group. Their strategy was based on the armed resistance against the occupiers, so they became the victors of the initial positioning of forces. The initial transformation from a small illegal party into a mass resistance movement organised within the Liberation Front represented an important step towards the post-war takeover of power, even though the strategy was formed gradually.

Key words: Slovenia, World War II, occupation, Communist Party of Slovenia, political parties, democracy, ideology

I

Napad nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941 je bil eden od odločilnih dogodkov v drugi svetovni vojni, ki je usodno zaznamoval nadaljnji potek vojne in omogočil oblikovanje novih zavezništev v mednarodnih odnosih. V tem okviru je napad predstavljal tudi pomembno prelomnico za celotno slovensko družbo in njeno dožemanje okupacije. Za tedanje razpoloženje v slovenski javnosti je značilna izjava, ki si jo je v svoj dnevnik zabeležil Lojze Ude, ko je srečal znanega katoliškega in komunizmu nenaklonjenega jezikoslovca Antona Breznika. Ta mu je 22. junija 1941, torej na dan napada Hitlerjeve Nemčije na Sovjetsko zvezo, z veselimi in žarečimi očmi stisnil roko in dejal: »No, Rusi, jim bodo pa že dali.«¹ Prepričanje o nepremagljivosti Rdeče armade, ki je prišlo do izraza po napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo, je po začetnem omahovanju glede končnega izida druge svetovne vojne med prebivalci v Sloveniji, in to ne glede na njihovo politično opredeljenost, ustvarilo mnenje, da nacistična Nemčija, vojskujoča se na dveh frontah, vojne ne more dobiti. Med vsemi slovenskimi političnimi dejavniki je prevladalo prepričanje o zmagi zavezniškega orožja in tako pričakovanje je bilo po 22. juniju 1941 stalnica v njihovih političnih opredelitvah. Položaj, nastal po napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo, je postavil slovensko družbo pred povsem novo perspektivo, ki je omogočala bistveno bolj optimističen pogled na prihodnost. To pa je pomenilo, da so bile vse slovenske politične skupine pred novimi političnimi izzivi in prisiljene k (pre)oblikovanju svoje strategije v okupacijskih razmerah. Prišlo je do oblikovanja novega razmerja med političnimi silami v Sloveniji. Na slovenskem političnem prizorišču sta se kot odgovor na nastale razmere po 22. juniju 1941 postopoma oblikovala dva pogleda, ki sta izhajala iz različnih pričakovanj in izhodišč.

Čeprav je bilo spoznanje o nezmožnosti obnovitve predvojnih razmer navzoče pri vseh političnih dejavnikih, pa so med posamezniki vendarle obstajale pomembne razlike v oceni, kako globoke naj bodo spremembe in kdo naj bo njihov nosilec. Na eni strani je šlo za vodstva predvojnih legalnih političnih strank, ki so svojo medvojno dejavnost usmerila predvsem v obrambo predvojnih vodilnih položajev in so si v tem pogledu prizadevala za status quo. Pri tem velja izpostaviti predvsem predvojnega bana Dravske banovine dr. Marka Natlačena s svojim krogom privržencev v vrstah Slovenske ljudske stranke ter na drugi strani vodilnega predstavnika

¹ Lojze Ude: Slovenci in jugoslovanska skupnost. Maribor 1972, str. 7.

sicer heterogenega liberalnega tabora dr. Alberta Kramerja. Na drugi strani pa imamo opraviti s skupinami iz različnih politično-nazorskih taborov (Komunistična partija Slovenije in skupine v nastajajoči Osvobodilni fronti slovenskega naroda, Gosarjeva in Šolarjeva skupina »Združeni Slovenci«, Nova Jugoslavija (Omladina Jugoslovenske nacionalne stranke), deloma tudi Ehrlichovi »stražarji«),² ki so zahtevale aktivnejšo protiokupatorsko politiko, pa tudi korenitejše posege tako glede družbenopolitičnih usmeritev, kot tudi glede političnih nosilcev prihodnjega razvoja, ker so ocenili, da so s propadom predvojne jugoslovanske družbe in z okupacijo nastale povsem nove razmere. S takim gledanjem je bilo pri večini teh skupin pogojeno nezadovoljstvo s predvojnimi političnimi voditelji, za katere so menili, da se morajo umakniti iz aktivne politike in napraviti prostor novim političnim obrazom. Kljub idejni in politični heterogenosti in različnim motivom in ciljem je te skupine družilo prepričanje, da so se stare elite pokazale kot nesposobne in preveč kompromitirane, tako zaradi soodgovornosti za hiter vojaški poraz Jugoslavije kot tudi zaradi sodelovanja z okupacijskimi oblastmi v prvih mesecih okupacije (zunanj izraz je bila konzulta). V slovenskem političnem prostoru je bilo od poletja 1941 precej razširjeno mnenje, da je nastopil čas za uveljavitev novih političnih kadrov in nove politike.

Takšno ocenjevanje razmer, pogojeno z različnimi izhodišči, je tudi narekovalo pri načrtovanju medvojne dejavnosti različno dinamiko. Za vodstva predvojnih legalnih strank je bilo po napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo značilno postopno oblikovanje nove strategije, ki je predstavljala korenito redefinicijo dotedanje politike.

Delovanje katoliškega tabora v prvih mesecih okupacije je bilo povezano z odločitvijo voditeljev Slovenske ljudske stranke in članov tedanje jugoslovanske vlade pod predsedstvom Dušana Simovića, Frana Kulovca in Mihe Kreka, ki sta skušala 5. aprila 1941, torej dan pred napadom na Jugoslavijo, prek slovaškega posredništva v Beogradu pri nemških oblasteh doseči, da bi bila ustanovljena skupna slovensko-hrvaška država ali pa samostojna slovenska država pod nemško zaščito.³ Razlog za tako stališče je bilo razkritje nemških načrtov v zvezi z Jugoslavijo, ki so predvidevali ustanovitev hrvaške države. Pri Kulovcu in njegovih somišljenikih v katoliškem taboru pa je bil navzoč tudi močan dvom, da bo Jugoslavijo še kdaj mogoče obnoviti. Hkrati pa je takšna umestitev izvirala iz prepričanja o dolgotrajni prevladi sil osi v mednarodnih okvirih. V novih razmerah se je najboljši položaj obetal Hrvatom (predvidena ustanovitev samostojne države), zato se je celotna pobuda usmerila k podobni rešitvi tudi za Slovence, tako da je za tedanji vrh katoliške politike hrvaški primer predstavljal vzor. To je bila nato strateška usmeritev Slovenske ljudske stranke, ki so jo njeni voditelji skušali v prvih mesecih

² France Škerl: Prispevki k zgodovini razvoja nasprotnikov Osvobodilne fronte v letu 1941. V: Zgodovinski časopis, 1967, str. 99–109.

³ Akten zur deutschen auswärtigen politik 1918–1945. Die Kriegsjahre. 5. Tom (prvi poltom – Februar–April 1941). Göttingen 1969, str. 383; Slovenski zbornik 2007 : narodnoosvobodilni boj v Slovenskem narodovem spominu. Ljubljana, maj 2007, str. 348–349.

okupacije uresničiti predvsem v domovini, saj v emigraciji to tedaj ni bilo več izvedljivo in glede na razmere tudi ne aktualno. V skladu s to usmeritvijo je skušal v Ljubljani ban Dravske banovine Marko Natlačen prodreti z idejo samostojne slovenske države pod nemško zaščito, a je bil v svojih poskusih neuspešen, ker na nemški strani ni bilo nikakršnega posluha za to pobudo. Kasnejše Natlačenovo delovanje (naslonitev na Italijane in poskus vzpostavitve vlade pod Mussolinijevo zaščito, ustanovitev konzulte in njen obisk v Rimu pri papežu in Mussoliniju, ponoven poskus navezave stikov s Hitlerjem) je pomenilo nadaljevanje Kulovčeve in Krekove pobude, ki je izvirala iz prepričanja o dolgotrajnosti prevlade sil osi ter prepričanja, da v takih razmerah obnovitev Jugoslavije ni verjetna. To je pomenilo dejansko priznavanje debelacije Jugoslavije, kar je bilo v nasprotju s stališčem mednarodne zavezniške skupnosti in s tem tudi jugoslovanske vlade v emigraciji, ki je kljub okupaciji in razkosanju še vedno priznavala mednarodnopravni obstoj jugoslovanske države. S poskusi pridobiti si podporo na strani sil osi je Natlačen prenehal šele po obisku v Rimu junija 1941, in še to ne zato, ker bi menil, da je ta politika zgrešena, temveč ker na drugi strani ni bilo nobenega pozitivnega odgovora. Usoda Slovenije je bila zapečatenata že pred napadom na Jugoslavijo, ko je Hitler v pripravah na njeno okupacijo posebej poudaril, da Slovenci (in Srbi) nikoli niso bili nemški prijatelji, in nato v smernicah 3. in 12. aprila 1941 določil razdelitev jugoslovanskega ozemlja, tako da je bilo Kulovčevo in Natlačenovo delovanje že vnaprej obsojeno na neuspeh.

Sporno delovanje predvojne politične elite, ki je bilo tudi v nasprotju s tedanjo usmeritvijo jugoslovanske vlade in njene pokroviteljice Velike Britanije, zato odpira celo vrsto (moralno-etičnih, formalnopravnih, političnih itd.) vprašanj, ki jih lahko strnemo v ugotovitev, da je šlo za politično zgrešeno strateško usmeritev, ki je bila v nasprotju z dolgoročnimi slovenskimi in zavezniškimi interesi in jo je kot tako ocenila večina političnih dejavnikov. Kasneje pa so se tega delovanja sramovali tudi akterji sami in ga v težnji po političnem preživetju skušali prikriti oziroma retrospektivno interpretirati v spremenjeni podobi, ki se je bistveno razlikovala od tedanjega dejanskega delovanja. Najbolj značilen primer takšnega ponarejanja predstavlja Natlačenovo poročilo, ki ga je kot opravičilo svojega delovanja v prvih mesecih okupacije poslal emigrantskim politikom po tajnih kanalih v tujino.⁴ Takšno delovanje slovenske politične elite v prvih mesecih tudi ni imelo širšega soglasja in podpore med prebivalstvom. Glavno breme zgrešene politične usmeritve Slovenske ljudske stranke v kritičnih aprilskih dneh, katere pobudnik je bil Kulovec, je tako po spletu okoliščin padlo na Natlačena, kateremu je, čeprav je bil močno kompromitiran, uspelo v domačih razmerah zadržati vodilni položaj v stranki, a je bil v očeh Britancev moralno-politično povsem diskreditiran in zanje, kot je razvidno iz Kuharjevega pisma 8. marca 1943 in britanskih reakcij ob njegovi smrti, kot politik ni bil več verodostojen.

⁴ Dr. Marko Natlačen o svojem delovanju med 6. aprilom in 14. junijem 1941. V: Prispевki za novejšo zgodovino, 2001, št. 1, str. 117–147.

Po napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo, ko je postalo prepričanje o zmagi zavezniških sil vsesplošno, se je postopoma spremenila tudi politika nasprotnikov partizanstva.

Slovenska ljudska stranka je vse od kapitulacije Francije poleti 1940 stavila svoje karte na proosno politiko. Iskanje rešitve slovenskega vprašanja pri silah osi se je izkazalo za popolno katastrofo – edini »dosežek« je bila ustanovitev Ljubljanske pokrajine. Ta je imela s statutom zagotovljen avtonomni položaj in bila v nasprotju z mednarodnim pravom, ki ne dovoljuje priključitve ozemlja pred koncem vojne, anektirana s strani Kraljevine Italije 3. maja 1941. Vse te akte je predvojna politična elita, v kateri je imel osrednjo vlogo katoliški tabor na čelu s predvojnimi banom Dravske banovine in predsednikom 6. aprila ustanovljenega Narodnega sveta za Slovenijo dr. Markom Natlačenom, lojalno sprejela in pozdravila. Slednji je vstopil skupaj z drugimi člani »iz vrst produktivnih stanov družbe« tudi v s statutom predvideno konzulto, ki je imela samo posvetovalno vlogo. Še najbolj odmeven je bil obisk »poklonitvene deputacije« sosveta v Rimu pri Mussoliniju in pri papežu, kjer so izkazali priznavanje aneksije Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji. S spremembo političnega ozračja, nastalega po napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo, je bil v vrstah predvojne politične elite potreben tudi nov razmislek o nadaljnjem političnem delovanju, pri čemer je bilo jasno, da gre podporo za rešitev slovenskega vprašanja poslej iskati med nasprotniki sil osi, to je med zavezniškimi državami, kjer se je postopoma izoblikovala protihitlerjevska koalicija, katere trije glavni stebri so bili Sovjetska zveza, Velika Britanija in Združene države Amerike. Takšno spoznanje je bilo odtlej stalnica v delovanju nasprotnikov partizanstva, kljub temu pa je preteklo kar nekaj mesecev, da je postopoma dozorelo spoznanje o potrebi po aktivnejši politiki, na podlagi katere se je nato izoblikoval narodni program.

Temeljna dilema v katoliškem taboru po spremembi strategije poleti 1941 je bila, ali se povezovati kot samostojna država v Srednjo Evropo ali pa znotraj obnovljene jugoslovanske države na Balkan. Značilen odsev tedanjega razpoloženja v katoliškem taboru je bila pobuda patra Kazimirja Zakrajška, ki se je v Združenih državah Amerike, kamor je odšel po navodilih bivšega bana Natlačena in ljubljanskega škofa Rožmana, pri ameriških oblasteh zavzemal za samostojno slovensko državo.⁵ Tedanji vodilni človek katoliškega tabora v domovini Natlačen se je tako sprva celo bolj nagibal k samostojni slovenski državi, a se ni povsem jasno opredelil do septembra 1941, ko se je odločil za Jugoslavijo, katere federalni del naj bo Zedinjena Slovenija. Takrat je prišlo do pogovorov in do oblikovanja narodnopolitičnega programa v osebni dogovoru med Natlačenom, nastopajočim v imenu Slovenske ljudske stranke v domovini, in Kramarjem, voditeljem slovenskih liberalcev, ki je predvideval: *1) Obnovljeno in razširjeno Kraljevino Jugoslavijo 2) Samostojen in ravnopraven sestavni del Jugoslavije bodi svobodna Slovenija z vsem njej na podlagi narodnostnega načela pripadajočim gospodarskim in prometno zaokroženim*

⁵ Bojan Godeša: Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno. Ljubljana 2006, str. 245–267.

ozemljem 3) *Notranja ureditev obnovljene Jugoslavije se mora izvršiti v soglasju vseh njenih sestavnih delov na podlagi enakosti pravic in dolžnosti na federativni podlagi.*⁶ Pri Natlačenu je šlo glede poudarjanja federativnega načela za nadaljevanje predvojnne politike, čeprav je Kramerju popustil v toliko, da je bila na prvem mestu omenjena Jugoslavija, medtem ko je sprejetje federativnega načela za liberalce predstavljalo veliko prelomnico, posebej če se ozremo na njihova predvojna stališča glede nacionalnega vprašanja in notranje državne ureditve (unitarizem in centralizem). S takim kompromisom mnogi v katoliškem taboru niso bili zadovoljni in je do soglasja prišlo šele po posegu emigrantskih politikov spomladi 1942 in smrti Lamberta Ehrlicha. Sicer pa je postal narodnopolitični program nasprotnikov partizanstva odtlej stalnica in ga zasledimo v vseh nadaljnjih političnih izjavah. Tako je ta program 23. novembra 1941 na londonskem radiu (od tu poimenovanje »londonske točke«) predstavil Alojzij Kuhar. Enako stališče je razvidno spomladi 1942 v programu Slovenske zaveze in nato v narodni izjavi iz jeseni 1944, ki jo je izdal Narodni odbor za Slovenijo. Končno pa se pojavlja še v zadnjem domačem ilegalnem dejanju slovenske protirevolucije, to je na »zgodovinski seji prvega slovenskega parlamenta« na Taboru 3. maja 1945.⁷

Rezultat preobrata od neuspešnega iskanja rešitve pri silah osi v prvih mesecih okupacije k zavezniški projugoslovanski politiki je bilo torej septembrsko (1941) sprejetje narodnega programa v dogovoru med Natlačenom in Kramerjem, ki je predstavljal temelj za nadaljnje narodnopolitične opredelitve. Skupni dogovor, ki naj bi poleg načelne opredelitve »vojnih« ciljev predvsem spravil z dnevnega reda za oba voditelja neprijetne teme, je tako v veliki meri nastal kot odgovor na zahteve po spremembah in aktivnejši politiki s strani opozicijskih skupin v lastnih vrstah. S tem aktom naj bi nevtralizirali njihove zahteve o potrebi zamenjav v vodstvih strank in po aktivnejši in bolj jasno opredeljeni politiki do okupatorja ter tako nasprotnikom vzeli veter iz jader. Voditelji predvojnih strank so se namreč počutili ogrožene (zlasti Natlačen, pa tudi Kramer), zato so, kljub načelnemu sprejetju narodnega programa in še prej formalni ustanovitvi vojaških legij (Slovenska, Sokolska in Narodna), še naprej vztrajali v pasivni drži (čakanje, ni še čas za akcijo) in se tako v negotovem ter zanje neugodnem položaju skušali izogniti razmeram, ki bi lahko privedle do nenadzorovanih sprememb v slovenski družbi. Konflikt glede oblikovanja vojne strategije in vprašanja njenih nosilcev v tradicionalnih taborih, ki je bil v začetku v ospredju, pa je kmalu zasenčil nenaden pojav Osvobodilne fronte kot pomembnega političnega dejavnika na slovenskem političnem prizorišču. Mnogi odziv prebivalstva na poziv odporniškega gibanja pod vodstvom slovenskih komunistov k takojšnjemu oboroženemu odporu proti okupatorju je namreč zahteval nove opredelitve in odpiral nova vprašanja. Spremenjene razmere so prvotno delitev na pasivno pozicijo, ki brani predvojne položaje, in aktivno opozicijo, ki je

⁶ Jera Vodušek Starič: »Dosje« Mačkovšek. Ljubljana 1994, str. 140.

⁷ Bojan Godeša: Slovenci in jugoslovanska skupnost v letih 1941 in 1945. V: Slovenci in Makedonci v Jugoslaviji. Ljubljana-Skopje 1999, str. 71–83; Boris Mlakar: Slovenska protirevolucija s posebnim ozirom na konec vojne. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1990, št. 1–2, str. 107–119.

zahtevala spremembe, v tradicionalnih taborih kmalu zasenčile in preoblikovale po novih merilih, pri čemer je v ospredje vse bolj sililo vprašanje odnosa do odporiškega gibanja ter zlasti do njenega voditelja Komunistične partije Slovenije in njegove dejavnosti.

II

V notranje heterogen tabor, tako po metodah delovanja, ideološki pripadnosti, in ciljih, ki sta ga družila nezadovoljstvo s politiko vodstev predvojnih strank in želja po uveljavitvi v slovenski družbi, so sodili tudi slovenski komunisti. Med vsemi skupinami so imeli slovenski komunisti najbolj izoblikovana stališča in so bili svoje smeje osvobodilne načrte, ki so v končni posledici segali po povojnem prevzemu oblasti in boljše vici slovenske družbe, tudi pripravljene najbolj odločno in radikalno uresničiti. Te namere, h katerim so sicer programsko težile vse komunistične partije, so bile v vodstvu slovenskih komunistov vseskozi navzoče, a dejanska pot do njihove uresničitve je bila bistveno manj jasna in posejana z mnogimi dilemami, pa tudi napačnimi pričakovanji. Strategija, ki je omogočila slovenskim komunistom prihod na oblast v okviru protifašističnega boja, se je tako dejansko izoblikovala šele postopoma.

Podobno kot je za vse slovenske politične dejavnike napad nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo predstavljal prelomnico, je to veljalo tudi za dejavnost slovenskih in jugoslovanskih komunistov. Pri oblikovanju odporiške organizacije je šlo predvsem za vnos drugačne dinamike v strategijo, medtem ko je bila njena temeljna rdeča nit v odnosu do fašizma in sil osi nespremenjena vse od sklepov pete državne konference Komunistične partije Jugoslavije oktobra 1940 v Dubravi pri Zagrebu.⁸ Član najožjega jugoslovanskega vodstva osvobodilnega gibanja in glavni strateg osvobodilnega boja v Sloveniji Edvarda Kardelj je v svojem predavanju v partijski šoli na Kočevskem rogu konec februarja in v začetku marca 1944 z naslovom »Strategija in taktika osvobodilnega boja« razmere, nastale z napadom nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo, opisal z besedami: »Popolnoma nova situacija je nastopila z napadom Hitlerja na Sovjetsko zvezo. S tem napadom je predvsem nastopila sprememba v razpoloženju širokih ljudskih množic. Pred napadom je veljal Hitler za nepremagljivega. Z napadom na Sovjetsko zvezo pa se je dvignila v množicah vera v zlom Hitlerjeve vojaške sile. /.../ Nova situacija v mednarodnem vojaškem razvoju je zahtevala razširitev množične osnove osvobodilne borbe. Odločilno pri tem je bilo dejstvo, da se je karakter angleško-nemške vojne spremenil. To je jasno proglasil centralni komite komunistične partije Slovenije, ko je poudaril, da je vojna Sovjetske zveze proti Nemčiji osvobodilna in dalje, da je postala vojna med Anglijo in Nemčijo v svetovnem obsegu pravična. To dejstvo je narekovalo zdru-

⁸ Bojan Godeša: Priprave na revolucijo ali NOB? : delovanje slovenskih komunistov v času od poletja 1940 do napada nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo. V: Slovenski upor. Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Ljubljana 1991 (dalje Godeša, Priprave na revolucijo ali NOB), str. 69–85.

žitev vseh svobodoljubnih sil in zato je izdala partija poziv anglofilskim silam na priključitev. Po celotnem razvoju situacije je bilo jasno, da se bo vojna Sovjetske zveze in Anglije zlila v enotno vojno proti Nemčiji. Posledica tega je bila potreba po maksimalni širini. Razmerje sil je jasno kazalo, da bo prevzela vodilno vlogo v protifašističnem bloku Sovjetska zveza. Zato je sam razvoj vojne potiskal v ospredje Komunistično partijo in skupine, ki so bile z njo povezane, ker so v svojem načrtu gradile na vodilno silo, to je na Sovjetsko zvezo.⁹

Na vest o napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo so se slovenski komunisti nemudoma odzvali. Namesto na predvideno proslavo poroke med Mico Šlandrovo in Mihom Marinkom je zbrano vodstvo slovenskih komunistov sklicalo sejo razširjenega biroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije in ustanovilo Vrhovno poveljstvo, ki se je kasneje preimenovalo v Glavno poveljstvo ter pozvalo k takojšnjem odporu proti okupatorju.¹⁰ Sunkovit odziv slovenskih komunistov je sicer pomenil s pozivom na oboroženi odpor proti okupatorju in opustitvijo protiimperializma kot izhodišča delovanja pomembno spremembo v delovanju, po drugi strani pa je šlo glede protifašistične usmeritve v tem pogledu, kot rečeno, tudi za kontinuiteto vse od jeseni 1940.

V sklepih, sprejetih na peti državni konferenci Komunistične partije Jugoslavije, lahko namreč iščemo začetke procesa nastajanja osvobodilne organizacije, ki se je zaokrožil s sprejetjem programa Osvobodilne fronte slovenskega naroda, t. j. temeljnih točk novembra in decembra 1941.

Po Kominterninem brzdanju revolucionarne vneme so se jugoslovanski komunisti na državni konferenci v Dubravi odmaknili od prvotnih ocen in v svoje delovanje jeseni 1940 posredno vključili tudi protifašistično stališče, ki je bilo zaradi veljavnosti sovjetsko-nemškega pakta sicer še zavito v bolj nedoločen izraz »nevarnost totalitarnih držav«. Kljub tej previdnosti so tako stališče KPJ v nemškem veleposlaništvu v Beogradu že razumeli kot »napoved boja proti politiki sil osi«.¹¹

Po spremembi »linije« Komunistične partije Jugoslavije so ugotovili, da morajo naloge ustrezati »fazi zbiranja revolucionarnih sil, kjer je treba biti previden in ne dovoliti, da množice pridejo v situacijo, da zahtevajo orožje«, kar bi pomenilo prehitvanje dogodkov.¹² V tej oceni se je skrival drug pomemben sklep, ki ga je tudi priporočila Kominterna, in sicer, da se naj začnejo komunisti povezovati z opozicijskimi skupinami meščanskih strank, kar je bilo v nasprotju z dotedanjo politiko komunistov, ki so se otepali povezav z drugimi skupinami (npr. sklepi na vinjski konferenci poleti 1940). Na podlagi novih ocen so predstavniki Komunistične par-

⁹ Vida Deželak Barič: Osvobodilni boj kot priložnost za izvedbo revolucionarnih ciljev. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1995, št. 1–2, str. 156–157.

¹⁰ Miha Marinko: Moji spomini. Ljubljana 1971, str. 230.

¹¹ Dušan Biber: Komunistična partija Jugoslavije in njeni pogledi na Anglijo 1939–1943. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1983, 1–2, str. 125.

¹² Peta zemaljska konferenca KPJ (19.–23. oktober 1940). V: Izvori za istoriju SKJ. Beograd 1980 (dalje Peta zemaljska konferenca KPJ), str. 204; Bojan Godeša: Predvojno delovanje odborov Delavske enotnosti. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1990, št. 1–2, str. 94.

tije Slovenije stopili v stik s člani krščanskosocialističnega sindikata (Jugoslovanska strokovna zveza), konkretno s Tonetom Fajfarjem, ki se je kasneje spominjal, da je to bilo »nekega deževnega jesenskega dne«, ter nato januarja 1941 še z Josipom Rusom kot predstavnikom sokolov, da z njihovo pomočjo pripravijo razmere, ki jim bodo omogočile prevzem oblasti. V teh dveh skupinah so komunisti tedaj videli opozicijske pripadnike dveh tradicionalnih taborov in s tem sredstvo za pridobivanje množic teh dveh taborov ter za sočasno osamitev vodstev tedanjih političnih strank. Te svoje ocene o pomenu in vlogi zaveznikov, kot so jih po zgledu na oktobrsko revolucijo imenovali komunisti, kasneje niso v ničemer spremenili in je bila zapisana tudi v Dolomitski izjavi. S skupinama so komunisti sklenili akcijske sporazume in ju vključili v dejavnost Društva prijateljev Sovjetske zveze. Tako je na podlagi splošnih navodil Kominterne nastalo jedro prihodnje Osvobodilne fronte slovenskega naroda.¹³ Na omenjeni državni konferenci pa je bilo izraženo za nadaljnji razvoj dogodkov zelo pomembno načelno stališče, in sicer, da bodo sodelovali pri obrambi domovine v primeru, če bo ta boj »napreden«, to je v interesu revolucije in Sovjetske zveze. Sočasno pa bodo napadali buržoazijo, ker se ne bori dovolj dosledno.¹⁴

Po napadu sil osi na Jugoslavijo 6. aprila 1941 je Komunistična partija Slovenije v skladu se tedanjo splošno usmeritvijo pozvala svoje člane k obrambi domovine, vendar zaradi splošne zmede, tako kot tudi večina drugih prostovoljcev, niso mogli bistveno spremeniti toka dogodkov, ki so privedli do kapitulacije jugoslovanske kraljeve vojske in okupacije ter razkosanja slovenskega ozemlja. Ob novici, da se ustanavlja Narodni svet za Slovenijo (6. april 1941), so si v njem skušali zagotoviti mesto tudi komunisti, a so bili zavrtni z obrazložitvijo, da ne sodijo med legalne stranke, čeprav je bil bržkone temeljni razlog za njihovo zavrtnitev njihova tedanja (obrambna) usmerjenost.

Po začetnem šoku ob nagli kapitulaciji so se začeli tudi komunisti pripravljati na okupacijske čase. Tako so se 26. aprila 1941 zbrali na sestanku, ki je bil kasneje razglašen za ustanovnega, predstavniki komunistov (Boris Kidrič, Aleš Bebler in Boris Zihlerl), krščanskosocialističnega sindikata (Tone Fajfar), levega krila sokolov (Josip Rus) in kulturnih delavcev (Josip Vidmar, Ferdo Kozak in Fran Šturm) ter ustanovili osvobodilno fronto slovenskega naroda.

V zvezi s poimenovanjem osvobodilne organizacije – kdaj Osvobodilna fronta in kdaj Protiimperialistična fronta – bi želel opozoriti na nekatere nedoslednosti, ki so se pojavile zlasti po ideoloških sprostivih in padcu komunizma konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja in se globoko zakoreninile v širši javnosti, pa tudi v strokovni literaturi. Prvič se omenja »osvobodilna fronta slovenskega naroda« v letaku centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije konec aprila 1941,¹⁵ torej neposredno po sestanku (26. aprila 1941 – gre za isti dan,

¹³ Godeša: Priprave na revolucijo ali NOB, str. 77–80.

¹⁴ Peta zemaljska konferenca KPJ, str. 204.

¹⁵ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji (dalje DLRS), knjiga I, Ljubljana 1962, dok. 6; Janko Pleterski: Senca ajdovskega gradca : o slovenskih izbirah v razklani Evropi. Ljubljana 1993, str. 91–94.

ko je Hitler obiskal Maribor!), ki je bil kasneje razglašen za ustanovnega, in to še na napačen datum. »Protiimperialistična fronta slovenskega naroda« pa se edinkrat v sočasnih virih pojavlja v »Geslih našega osvobodilnega boja«, objavljenih 22. junija 1941 v Slovenskem poročevalcu.¹⁶ V obeh omembah je ime organizacije pisano z malo začetnico, prvič je »Osvobodilna fronta slovenskega naroda« zagotovo pisana z veliko začetnico v Kidričevem članku »K dejanjem« v Slovenskem poročevalcu 11. julija 1941.¹⁷ Dejstvo je, da se »osvobodilna fronta« omenja pred protiimperialistično fronto in da so tudi nekateri udeleženci ustanovnega sestanka (npr. sokol Josip Rus) vedno trdili, da je bil tam govor le o »osvobodilni fronti«, dopušča razlago, da so imeli sprva namen organizacijo imenovati osvobodilna fronta, a so jo po kasnejšem posegu preimenovali v »protiimperialistično fronto«. Glede na to, da tedanjega najpomembnejšega slovenskega komunista Edvarda Kardelja ni bilo na ustanovnem sestanku (bil je namreč v Zagrebu), bi lahko sklepali, da je bil morda ravno on ali pa celo Tito tisti, ki je na podlagi idejno-teoretskih postavk v skladu s tedanjimi ocenami mednarodnega položaja zavzel za spremembo imena v »protiimperialistična fronta«. Konec aprila 1941 sta namreč člana centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije Miha Marinko in Tone Tomšič odpotovala v Zagreb, da bi jugoslovansko vodstvo odobrilo sklepe ustanovnega sestanka. V kasnejših, sicer še vedno medvojnih razlagah sta Kardelj in Kidrič omenjala le še ustanovitev protiimperialistične fronte, tako da se je tako nepravilno poimenovanje ustalilo. V kasnejše razlage o ustanovitvi osvobodilne organizacije sta se tako prikradli kar dve napaki, tako glede datuma (26. in ne 27. april 1941) – kar je znano že vse od raziskave Franceta Škerla sredi petdesetih let prejšnjega stoletja¹⁸ – kot tudi glede tega, kako so organizacijo poimenovali na ustanovnem sestanku – pravilno je namreč »osvobodilna fronta slovenskega naroda« in ne »protiimperialistična fronta«. To pa seveda ne spreminja dejstva, da je bil protiimperializem, ki je bil tedaj usmerjen tako proti fašizmu kot tudi zahodnim demokracijam, temeljna usmeritev slovenskih komunistov. Organizacija je po Kardeljevih kasnejših besedah delovala »na tedanji liniji naše Partije, to je proti Nemcem in Angležem, za Sovjetsko zvezo«.¹⁹ Okvir delovanja protiimperialistične fronte je predstavljen v Geslih osvobodilnega boja, sprejetih na prvem zasedanju njenega plenuma 15. junija 1941. V geslih se posebej poudarja pravico do združitve slovenskega naroda in njegovo pravico do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve in naslonitev na Sovjetsko zvezo. Osvoboditev slovenskega naroda je mogoča samo na ruševinah imperializma, hkrati pa se zatirani narod ne more osvoboditi brez boja proti izdajalski »lastni« kapitalistični gospodi.²⁰

¹⁶ DLRS, I dok.10.

¹⁷ DLRS, I dok.13.

¹⁸ France Škerl: Kdaj je bila ustanovljena Osvobodilna fronta? V: Borec, 1957, št. 4, str. 185–186.

¹⁹ DLRS, V dok. 62.

²⁰ DLRS, I dok.10.

Še isti dan, ko je nacistična Nemčija napadla Sovjetsko zvezo, je centralni komite Komunistične partije Slovenije izdal letak, ki je bil pisan še povsem v smislu pričakovanja revolucionarnega razpleta, kot so ga predvidevale predvojne idejno-teoretične sheme v komunističnem gibanju. Do spremembe v ocenjevanju značaja vojne je prišlo šele po nekaj brzojavkah Kominterne konec junija in v začetku julija 1941.²¹ V njih je bilo izrecno povedano, da gre v sedanji etapi za osvoboditev izpod fašističnega zasužnjenja in ne za socialistično revolucijo.²² Potem ko se je Stalin 3. julija 1941 sploh prvič po nacističnem napadu javno oglasil in v radijskem govoru vojno označil kot domovinsko, so jugoslovanski komunisti sprejeli 4. julija 1941 sklepe (objavljene 12. julija), v katerih se nič več ne omenja imperialistov, temveč le fašiste in prvič tudi ves kulturni svet: vsi narodi okupiranih dežel, vključno z narodi Anglije in Združenih držav Amerike.²³ Sočasno je bil sprejet sklep o organiziranju oborožene vstaje. Ta je bil predvsem prilagojen trenutnim razmeram v Srbiji, kjer so boji že potekali, medtem ko v drugih okoljih (npr. Hrvaška, Makedonija) med tamkajšnjimi komunisti ni bil vedno sprejet z odobravanjem. Tudi v Sloveniji se z njim sprva nista strinjala, češ da razmere dopuščajo le sabotažne akcije, celo člana slovenskega politbiroja centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije Miha Marinko in Franc Leskošek.²⁴ V navodilih Kominterne 22. junija 1941 je bilo tudi zaukazano, da naj jugoslovanski komunisti organizirajo gibanje na podlagi enotne nacionalne fronte.

V skladu z omenjenimi Kominterninimi navodili glede nadaljnega delovanja jugoslovanskih komunistov se je v Sloveniji za odporniško organizacijo ustalilo ime Osvobodilna fronta slovenskega naroda. Hkrati se je osvobodilna organizacija razširila z novimi skupinami, ki so jih slovenski komunisti povabili k sodelovanju po napadu na Sovjetsko zvezo. Najpomembnejša pridobitev za organizacijo po 22. juniju 1941 je bil pristop Edvarda Kocbeka, ki so mu komunisti kasneje priznavali osrednjo vlogo med zavezniki v odporniški organizaciji. Kljub razširitvi pa so jedro Osvobodilne fronte slovenskega naroda tvorile skupine, ki so se zbrale pred napadom na Sovjetsko zvezo in so se zato imenovalе ustanovne oz. temeljne skupine. V izvršnem odboru Osvobodilne fronte (sprva se je imenoval delovni odbor), izbranim na drugem zasedanju vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte 28. julija 1941, so imele svoje predstavnike le temeljne skupine. Njegovi člani so sprva bili Josip Vidmar za kulturniško skupino, Boris Kidrič in Edvard Kardelj za Komunistično partijo Slovenije, Tone Fajfar in Edvard Kocbek za katoliško skupino v Osvobodilni fronti in Jože Rus ter Franjo Lubej za sokolsko skupino. Kasneje so bili vanj vključeni še Franc Leskošek, Zoran Polič in Marijan Breclj.

Med temeljnimi skupinami, načeloma enakopravnimi, je izstopala Komunistična partija Slovenije s stvarno vodilno vlogo. Že ob začetkih organiziranja Osvo-

²¹ Godeša: Priprave na revolucijo ali NOB, str. 72–73.

²² Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija (1941–1945). Knjiga I/ dok. 11 (dalje Izvori 1941–1945), str. 63.

²³ Izvori 1941–1945, I dok. 18, str. 72–75.

²⁴ Izvori 1941–1945, I dok. 46, str. 178–183.

bodilne fronte so si namreč slovenski komunisti, kljub sklicevanju na lojalnost med skupinami, zagotovili monopol v partizanski vojski, varnostno-obveščevalni službi in propagandi. Partija je bila tudi pobudnica odporniške organizacije in hkrati edina stranka v njej, zato se Osvobodilna fronta ni nikoli razvila v pravo koalicijo, temveč je do podpisa Dolomitske izjave imela le nekatere koalicijske elemente. Ti so bili najbolj vidni v paritetni zastopanosti predstavnikov temeljnih skupin v odborih Osvobodilne fronte (razen v najnižjih, tj. terenskih odborih).

Katoliška skupina v Osvobodilni fronti je bila po svoji sestavi heterogena. Tvorili so jo trije deli: delavsko krilo iz vrst krščanskosocialističnega sindikata Jugoslovanske strokovne zveze, ki ga je v izvršnem odboru Osvobodilne fronte predstavljal Tone Fajfar, intelektualni krog Edvarda Kocbeka in njegovih sodelavcev pri reviji Dejanje ter nekateri člani študentskega društva Zarja. Ti katoliški intelektuali so se osvobodilni organizaciji priključili šele po napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo 22. junija 1941. Preden so se znašli v skupni organizaciji, so prehodili vsak lastno pot, vendar so jih družili skupno katoliško poreklo, zahteva po suverenosti slovenskega naroda, revolucionarno-razredno stališče in odpor do predvojne politike Slovenske ljudske stranke oziroma Jugoslovanske radikalne zajednice. Edina, ki je že pred vojno imela lastno organizacijsko mrežo, je bila sindikalna (strokovna) organizacija Jugoslovanske strokovna zveza. Ta je bila z okupacijo močno okrnjena. Jugoslovanska strokovna zveza je imela namreč največ privržencev med delavci na nemškem zasedbenem ozemlju (Štajerska, Gorenjska), kjer pa je bilo njihovo delovanje močno ohromljeno. Tako se je šele po okupaciji iz notranje pestre in nejasne skupine izoblikovalo dokaj enotno jedro aktivistov s svojim glasilom Slovenska revolucija. Hkrati je vodstvo, ki sta ga v največji meri predstavljala člana izvršnega odbora Osvobodilne fronte Edvard Kocbek in Tone Fajfar, izdajalo tudi skupinske okrožnice. Vse to je pred vodstvo postavljalo vprašanje nadaljnega razvoja katoliške skupine. Čeprav so se pojavljali tudi zagovorniki organiziranja v samostojno politično stranko, je zlasti po aretaciji Aleša Stanovnika prevladal pogled zagovornikov nestranskarskega razvoja skupine.²⁵

Sokolsko skupino v Osvobodilni fronti so sestavljali tisti člani predvojnega Sokola, ki so se uprli usmeritvi državne organizacije Sokol Kraljevine Jugoslavije. Uporniki v sokolskih vrstah so se zavzemali za samobitnost in suverenost slovenskega naroda. Sokolom je bilo najpomembnejše uveljavljanje Osvobodilne fronte kot celote in skupinske posebnosti, čeprav so izdajali glasilo Sokol v borbi za svobodo, se niso pretirano izpostavljali. V primerjavi s katoliško skupino so bili predstavniki sokolov v odporniški organizaciji tudi manj idejno indoktrinirani in niso imeli posebnega lastnega koncepta družbene preobrazbe, temveč so se sčasoma večinoma zadovoljili s tistim, ki ga je zagovarjala Komunistična partija Slovenije. Mnogi med njimi, zlasti mlajši, so zato lažje prestopali (od pomladi 1942) tudi v vrste komunistične partije, kar pa še ni pomenilo, da pri nekaterih sokolska zavest ni bila močna.²⁶

²⁵ Janez Stanovnik: Aleš Stanovnik in njegov čas. Ljubljana 2003.

²⁶ Josip Rus - Andrej: Pričevanja in spomini : o sokolstvu, Osvobodilni fronti in novi Jugoslaviji. Ljubljana 1989.

Pomena kulture v slovenski preteklosti in njene vloge pri oblikovanju slovenskega naroda v moderen evropski narod so se zavedali tudi slovenski komunisti,²⁷ ne nazadnje tudi zato, ker je bil »spritus agens«²⁸ odporniške organizacije Boris Kidrič, sin znamenitega literarnega zgodovinarja dr. Franceta Kidriča. Iz takega razumevanja pomena slovenske kulture je izviral tudi ideja o kulturni skupini kot eni temeljnih skupin. Kulturniška skupina se ni razlikovala samo od Komunistične partije Slovenije, ki je bila edina stranka v Osvobodilni fronti, temveč tudi od drugih dveh temeljnih skupin. Kulturniška skupina ni imela svojih predstavnikov v odborih Osvobodilne fronte, izjema je bil le Josip Vidmar v izvršnem odboru Osvobodilne fronte. Njena vloga je bila večja v času nastajanja odporniške organizacije, pozneje pa se je manjšala, tako da so se na začetku leta 1942 omenjale le še tri temeljne skupine. Glede na sprva zamišljeno vlogo so jo razmere kmalu prerasle in slovenski komunisti niti niso čutili potrebe, da bi njene predstavnike pritegnili k podpisu Dolomitske izjave.

Po napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo se je nastajajoči organizaciji pridružilo več kot deset skupin, ki so imele značaj plenumskih skupin in so jih komunisti označevali za periferne oziroma tudi »gosposke«²⁹ skupine. Vse skupine, ki so se zbrale v Osvobodilni fronti, so se načeloma strinjale s takojšnjim oboroženim odporom proti okupatorju. Sicer pa so bile med seboj zelo raznolike, tako po svoji politični preteklosti in nazorski usmeritvi kot tudi velikosti. T. i. ministrska skupina je štela npr. le tri člane – Drago Marušič, Franjo Novak in Dušan Sernec –, medtem ko je Zveza društev kmečkih fantov in deklet imela nekaj tisoč članov.

Edina skupina, ki je bila izključena iz vrst odporniške organizacije, je bila Nagodetova Stara pravda, ker je prišlo do spora po vesteh o spopadu med partizani in Mihajlovičevimi četniki v Srbiji.²⁸ Konec pomladi 1942 se je od delovanja v plenumu Osvobodilne fronte oddaljila tudi voditeljica predvojne Jugoslovanske ženske zveze Angela Vode, sicer predvojna komunistka, izključena ob podpisu pakta Hitler-Stalin, ki je do izгона v koncentracijsko taborišče Ravensbrück februarja 1944 delovala le še na karitativnem in izobraževalnem področju v okviru Ljudske pomoči, ni pa hotela več delovati kot politična aktivistka v Osvobodilni fronti, čeprav jo je vodstvo odporniškega gibanja k temu nagovarjalo. Ženska zveza je sodila med plenumske skupine in je postala pomembna zlasti po odhodu večjega števila ljubljanskih aktivistov v partizane pomladi 1942, ko je breme ilegalnega delovanja v Ljubljani vse bolj prehajalo na ženske. Z namenom, da bi se polastili vodenja ženske zveze, so Vodetovo, ki se marsikdaj že pred tem ni hotela slepo podrežati navodilom vodstva Osvobodilne fronte (glede spora s četniškim vodjem Dražo Mihailovičem, nestrinjanja z atentati itd.), izrinili z vodilnega mesta v ženski zvezi.²⁹

²⁷ Boris Kidrič: Kratek obris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji. V: *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 1960, št. 1, str. 10–11.

²⁸ Ljubo Sirc: *Med Hitlerjem in Titom*. Ljubljana 1992, str. 47–49.

²⁹ Bojan Godeša: Angela Vode in medvojne dileme. V: *Usoda demokratičnih izobražencev*. Angela Vode in Boris Furlan žrtvi Nagodetovega procesa. Ljubljana 2001, str. 61–74.

Komunisti so se poleti in jeseni 1941 pogovarjali za pristop k Osvobodilni fronti tudi še z nekaterimi drugimi skupinami (različne liberalne skupine npr. Omladina Jugoslovenske nacionalne stranke oziroma Nova Jugoslavija, Samostojna demokratska stranka in na katoliški strani z Zedinjenim Slovenci – Gosarjev in Šolarjev krog), vendar se niso uspeli dogovoriti. Za zadržan odnos do Osvobodilne fronte so bila najpomembnejša razhajanja glede načina pogajanja s skupinami (komunisti so se pogovarjali le s posameznimi skupinami, ne pa tudi npr. z liberalci kot celoto)³⁰ in njihovih metod dela ter neenakopravnega položaja skupin v Osvobodilni fronti, načina vodenja po njihovem mnenju prezigodnjega upora, zaostrovanja nasprotij znotraj slovenskega naroda ter spoznanja, da slovenskim komunistom ne gre le za nacionalno osvoboditev. Pri liberalcih pa se je ta vidik prepletal tudi s tedanjim odnosom komunistov do jugoslovanskega državnega okvira in nepriznavanjem jugoslovanske emigrantske vlade.

Tako je bila značilnost Osvobodilne fronte, da v njej razen Komunistične partije Slovenije ni bilo nobene predvojne stranke. Komunisti so ravnali podobno kot strankarski prvaki v Narodnem svetu aprila 1941 z njimi, strank sploh niso povabili k sodelovanju v Osvobodilni fronti. Tako je Kardelj že takoj po drugem plenumu Osvobodilne fronte (28. julija 1941), ko še niti niso začeli ustanavljati odbora Osvobodilne fronte po terenu (prvi poziv je bil šele avgusta 1941), pisal, da sta zunaj Osvobodilne organizacije ostali vodstvi Jugoslovenske radikalne zajednice in Jugoslovenske nacionalne stranke, da pa je kljub temu v Osvobodilni fronti večina slovenskega naroda.³¹ Čeprav so bili Kramerjevi liberalci načeloma pripravljene v vojnih razmerah na sodelovanje tudi s komunisti, pa najpomembnejša predvojna stranka, Slovenska ljudska stranka, v tistem času, ko je bila Osvobodilna fronta še v povojih, ni kazala zanimanja za kakršne koli stike s komunisti oziroma je te celo odločno odklanjala, tako da sta oba kasneje nasprotna tabora že na začetku okupacije hodila po različnih poteh.

Razlog za to, da niso povabili predvojnih tradicionalnih strank, ki so jih krivili za aprilsko katastrofo kot posledico njihove 23 letne politike, katere logično nadaljevanje je bilo vdinjanje italijanskemu okupatorju, ki so ga šteli za izdajstvo, je bil tudi v načelno odklonilnem stališču komunistov, ker so sem ji zdele stranke, kot se je izrazil Kidrič jeseni 1941, katastrofa, še večja od same okupacije.³² Tako stališče slovenskih komunistov je izviralo iz prepričanja, naslanjajoč se na svoje idejne predpostavke, da dogodki ustrezajo fazi priprav na narodno revolucijo. Pri tem so bili prepričani, da je prešla vodilna vloga pri izvedbi te – po zahodnoevropskih merilih zakasnele buržoazno-demokratske – revolucije iz rok meščanskih sil na delav-

³⁰ Jerca Vodušek Starič: Liberalni tabor in intransigenca leta 1941. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2001, št. 2 (Slovenci in leto 1941), str. 59–76.

³¹ Izvori 1941–1945, I/46, str. 178–183.

³² Bojan Godeša: Kdor ni z nami, je proti nam : Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana 1995 (dalje Godeša, Kdor ni z nami), str. 125.

ski razred oz. njegovo avantgardo, Komunistično partijo Slovenije.³³ To je bila teoretična opredelitev. V skladu s takim gledanjem se je vrhovni plenum 16. septembra 1941 na svojem tretjem zasedanju konstituiral kot Slovenski narodnoosvobodilni odbor, ki »za časa osvobodilne borbe edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod«. Poleg tega je bilo sklenjeno, da je »vsako organiziranje izven okvira Osvobodilne fronte slovenskega naroda v času tujčeve okupacije škodljivo borbi za narodno svobodo«. Slovenski narodnoosvobodilni odbor je tudi sporočil, da stopa v stalno zvezo z enakimi predstavniki drugih narodov Jugoslavije.³⁴ Na zasedanju so bili sprejeti tudi štiri odloki (o vključenju slovenskih partizanskih enot v Narodnoosvobodilne partizanske odrede Jugoslavije; o zaščiti slovenskega naroda; o narodnem davku in o posojilu svobode). Pomen njegovih sklepov in odlokov je bil večplasten in protisloven. Zlasti sporen je bil odlok »o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev«, ki je v zelo ohlapni obliki določal, kdo sodi med izdajalce, ki se kaznujejo s smrtjo, in je bil podlaga za poznejše usmrtitve političnih nasprotnikov. Tako so se po eni strani že zelo zgodaj nedvoumno kazale težnje slovenskih komunistov, po drugi plati pa je očitno, da so bili sklepi, glede na tedanjo dejansko moč in vpliv osvobodilnega gibanja izrazito preuranjeni in jih je kot »operetne« označil tudi Kardelj, ki je bil tedaj v Srbiji. Naglo ukrepanje je bilo v precejšnji meri posledica napačnih predvidevanj o hitrem koncu vojne ter s tem povezane bojzani pred pojavom morebitnega tekmeca na področju protiokupatorskega delovanja. Ravno tedaj sta namreč bivši ban Marko Natlačen in Ivan Pucelj izstopila iz konzulte ter so se začeli po nekajmesečnem zatišju pogovori med katoliškim in liberalnim taborom glede uskladitve delovanja v vojnih razmerah. V celoti gledano, lahko rečemo, da so sklepi v določeni meri sicer nakazovali nadaljnji tok dogodkov v Sloveniji, vendar odločilno šele v povezavi z nekaterimi poznejšimi ukrepi, ki so bili plod nadaljnjega razvoja. Glede na tedanje zmožnosti Osvobodilne fronte³⁵ in morda tudi zaradi Kardeljevih kritičnih stališč je sprejetju sklepov in odlokov sledilo le njihovo delno uresničevanje, tako da, čeprav so bili sklepi javno objavljeni v Slovenskem poročevalcu (1. oktober 1941), njihova vsebina tedaj ni povzročila večjega pretresa niti med privrženci niti med nasprotniki partizanskega gibanja, posebej še, ker le-to v odnosu do voditelja četnikov Draže Mihailovića še ni zavzela nikakršnega jasnega stališča.

Na četrtem zasedanju vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte (druga plenarna seja Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora) 1. novembra 1941 je bilo sprejetih sedem temeljnih točk in nato 21. decembra 1941 še dve dodatni točki.³⁶ Programski cilj Osvobodilne fronte je bila takojšnja akcija za izgon okupatorjev (prva

³³ Janko Pleterski: Problemi součinkovanja narodne in socialne revolucije v nastopu Osvobodilne fronte in pojavov antikomunizma. V: Slovenski upor : Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Ljubljana 1991, str. 215–238.

³⁴ DLRS, I dok. 38, str. 116.

³⁵ France Škerl: Vloga in pomen Osvobodilne fronte slovenskega naroda (1941–1943). V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1966, št. 1–2, str. 183.

³⁶ DLRS, I dok. 111, str. 255–256.

točka) in Zedinjena Slovenija (druga točka); Osvobodilna fronta naj bi po vojni tudi prevzela oblast kot celota (peta točka) in uvedla »dosledno ljudsko demokracijo« (šesta točka). V deveti točki je bilo zapisano, da »narodna vojska na slovenskem ozemlju raste iz Slovenskih narodno-osvobodilnih partizanskih čet in Narodne zaščite«. Ta točka je bila sprejeta naknadno, po vesteh o sporu med partizani in četniki v Srbiji. Čeprav je bil sklep s podobno vsebino sprejet že 16. septembra 1941, se očitno niti partijskemu vodstvu tedaj ni zdel dovolj verodostojen in prepričljiv, zato so ga ponovno zapisali v temeljnih točkah in dodatno potrdili še v posebnem komunikeju izvršnega odbora Osvobodilne fronte ob vesti o spremembi v londonski begunski vladi, da je bil Draža Mihailović imenovan za vojnega ministra.³⁷

Čeprav naj bi na izrecno zahtevo Nagodetove skupine sploh prišlo do omembe Jugoslavije v tretji točki, je ta točka v delnem protislovju z naknadno dodano osmo točko, ki govori, da bo »o svojih zunanjih odnosih odločil slovenski narod sam«, tako da državni okvir v temeljnih točkah še ni bil povsem jasno opredeljen. Točke so bile objavljene v začetku januarja 1942 in so veljale za program Osvobodilne fronte. S tem je bila končana faza postopnega oblikovanja Osvobodilne fronte, ki je trajala nekaj mesecev. Kljub temu da je Osvobodilna fronta nastala v okviru splošnih navodil Kominterne in tudi ob upoštevanju napotkov osrednjega jugoslovenskega vodstva, pa je dejansko predstavljala specifično slovensko posebnost, ki je ne srečamo nikjer drugod.

Način upiranja, ki ga je posebej Osvobodilna fronta, je bil precej prilagojen tedanjim razmeram (v glavnem je šlo za različne oblike pasivnega odpora) in manj radikalen od gesel, ki jih je oznanjala odporniška organizacija. Lahko bi dejali, da je šlo za nekakšno vmesno obliko, ki pa je jasno izražala protiokupatorsko razpoloženje med prebivalstvom. Zaradi prilagojenosti stvarnim slovenskim razmeram je Osvobodilna fronta lahko sčasoma postala množična. Ključno pri tem je namreč bilo, da ji je uspelo v marsičem spontani moralni naboj med ljudstvom ne le vzbuditi, temveč ga tudi zajeti v organizacijo. Tako je bila najvidnejši izraz upornega duha med Slovenci široko razpredena mreža odborov Osvobodilne fronte. Poleg izvršnega odbora in plenuma so delovali tudi pokrajinski, okrožni, okrajni (sprva rajonski) in kot temeljna oblika še terenski in matični odbori Osvobodilne fronte. Vsi, razen matičnih, ki so bili ljubljanska posebnost,³⁸ so bili teritorialno določeni. Razpoloženje med prebivalstvom je tako pripomoglo k nagli razširitvi vpliva Osvobodilne fronte (zlasti od jeseni 1941).

Presenečenje za slovenske komuniste ni bila le nagla rast Osvobodilne fronte, ki je sprva niso pričakovali, temveč tudi njena socialna struktura, ki ni ustrezala njihovim predvojnimi idejnimi predpostavkam in je bila pogojena s tem, da se je

³⁷ Bojan Godeša: Ustanovitev Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora in pomen njegovih odlokov za nadaljnji razvoj v Sloveniji. V: *Žrtve vojne in revolucije* (zbornik). Ljubljana 2005, str. 29–34.

³⁸ Lojz Tršan: *Osvobodilna fronta v Ljubljani : organiziranost v času italijanske okupacije 1941–1943*. Ljubljana 1995, str. 112–123.

najprej in najbolj razširila prav v Ljubljani, ne pa tam, kjer so vstajo sprva načrtovali, to je na nemškem zasedbenem ozemlju, kjer je bila večina delavskih središč. V Osvobodilno fronto so bile zajete vse plasti slovenskega prebivalstva, zlasti pa je bil velik delež tistih slojev, ki so jih komunisti označevali za malomeščanske.³⁹ Za Osvobodilno fronto je poleti 1942 Kardelj dejal, da »je v njej vsa naša moč« in šele prek nje je partizanska vojska dobivala množične temelje.⁴⁰ Tudi to je bila slovenska posebnost v razvoju odporništvu, ki je ne zaznamo v nobeni drugi jugoslovanski pokrajini, saj je bilo tam ravno obratno, kjer je skoraj izključno prevladoval tradicionalni vojaški vidik, medtem ko je bilo v drugih predelih Jugoslavije vsaj na začetku, vprašanje množičnega političnega organiziranja v ozadju zanimanja osrednjega jugoslovanskega vodstva.

Kljub napačnim predvidevanjem komunistov (npr. o hitrem koncu vojne in ideološko pogojenemu vrednotenju njenega značaja itd.) je bila pobuda vseskozi na njihovi strani. Komunisti so se zavedali, da tedanje okupacijske razmere predstavljajo zanje izjemno priložnost, ko v bistvu nimajo kaj izgubiti, lahko samo dobijo. Čeprav ni mogoče zanikati tudi v marsičem nepredvidljivega spleta ugodnih okoliščin, ki so vplivale na razvoj Osvobodilne fronte, ostaja dejstvo, da je ob odsotnosti predvojnih legalnih političnih strank v aktivnem odporu Osvobodilna fronta znala izrabiti praznino v političnem prostoru po zasedbi in je proti koncu leta 1941 postajala vse bolj upoštevanja vreden politični dejavnik. Tako se je pokazalo, da se je v turbulentnih razmerah po okupaciji in razkosanju slovenskega ozemlja najbolj obnesla prav predvojno ilegalna in maloštevilna Komunistična partija Slovenije s svojo strategijo, ki je temeljila na oboroženem odporu proti okupatorju, ki je bil prilagojen stvarnim slovenskim razmeram, ter s tem postala dejanski zmagovalec začetnega političnega uveljavljanja sil na Slovenskem.

V začetnem obdobju so sicer obstajale še mnoge nejasnosti glede nadaljnje delovanja, pa tudi razvoj v Sloveniji je bil drugačen kot v drugih jugoslovanskih pokrajinah, hkrati pa so se pomembno razlikovale tudi razmere na nemškem in italijanskem zasedbenem ozemlju razkosane Slovenije. Kljub omenjenim dejstvom pa je bila odločitev za oboroženi odpor proti okupatorju, ki jo je sprejelo jugoslovansko vodstvo osvobodilnega gibanja, strateška stalnica, ki se od načelne odločitve zanj ni več spreminjala vse do izгона okupatorjev in osvoboditve jugoslovanske države maja 1945. To pa seveda sploh ni pomenilo, da se v praksi delovanja osvobodilnega gibanja niso pojavljale najrazličnejše dileme in vprašanja, hkrati pa tudi ne drži, da bi bila pot, ki je omogočila jugoslovanskim komunistom povojni prevzem oblasti, premočrtna. Dejansko se je strategija prevzema oblasti zaradi različnih razlogov namreč izoblikovala šele postopoma in je dobila povsem specifične značilnosti. Čeprav je povojna oblast pod vodstvom komunistične partije nedvomno na notranjepolitičnem področju začela uvajati spremembe, ki so pretrgale kontinuiteto s predvojno družbo, pa vendar z mednarodnopravnega vidika zavezniške

³⁹ Godeša: Kdor ni z nami, str. 128–135.

⁴⁰ France Škerl: Počeci partizanskog pokreta u Sloveniji. Beograd 1956, str. 192–196.

protihitlerjevske skupnosti prevzem oblasti s sporazumoma leta 1944 med predsednikom jugoslovanske kraljeve vlade dr. Ivanom Šubašičem in predsednikom Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije Josipom Brozom - Titom ni bil izpeljan na revolucionaren način.

Bojan Godeša

THE FORMATION OF THE WARTIME STRATEGY AMONG THE POLITICAL ACTORS AFTER THE OCCUPATION OF SLOVENIA AND THEIR (UN)READINESS FOR JOINT ACTION

S u m m a r y

After 22 June 1941 all Slovenian political groups had to face new challenges and were forced to (re)form their strategies. New political relations were established, and two views gradually formed. One of these argued for passivity (the leaderships of the pre-war legal parties), while the other encouraged an active attitude (various heterogeneous opposition groups), believing that the pre-war party elite should retreat from the political life.

The transition from unsuccessful attempts to find the solution with the Axis powers in the first months of the occupation towards the pro-Yugoslav policy of the Allies resulted in the adoption of the national programme in the agreement between Natlačen and Kramer in September 1941, which represented the foundation for further national political orientations. The joint agreement with the goal of eliminating the topics unpleasant for both leaders (besides defining, in principle, the »military« goals), was thus largely prepared as an answer to the demands for changes and a more active policy by the opposition groups within these leaders' own ranks. With this act their demands for the necessary changes in the leaderships of the parties and for a more active and clearly defined policy towards the occupiers were supposed to be neutralised.

With regard to their methods of operation, ideological adherence and goals, Slovenian communists also belonged among the internally heterogeneous camps, brought together by the dissatisfaction with the policies of the pre-war parties' leaderships and the wish to assert themselves in the Slovenian society. Among all the groups, the Slovenian communists had the best-developed standpoints and bold liberation plans, whose final consequence would be to take over the power after the war and ensure the Bolshevisation of the Slovenian society and which they were prepared to realise most decisively and radically.

In the situation arising after the occupation, the Slovenian communists were the most resourceful group. Their strategy was based on the armed resistance against the occupiers, so they became the victors of the initial positioning of forces. The initial transformation from a small illegal party into a mass resistance movement organised within the Liberation Front represented an important step towards the post-war takeover of power, even though the strategy was formed gradually.

Despite the fact that the post-war authorities under the leadership of the Communist Party undoubtedly started introducing changes in the domestic political field, thus putting an end to the continuity with the pre-war society, from the international legal viewpoint of the Allied anti-Hitler league the takeover of power with the 1944 agreements between the president of the Yugoslav royal government Dr. Ivan Šubašić and the president of the National Committee for the Liberation of Yugoslavia Josip Broz Tito was not carried out in a revolutionary manner.